

El Rosselló vist pels viatgers anteriors al tractat dels Pirineus (segles XV-XVII)

Per Manuel Moreno Chacón

Resum

El comtat de Rosselló va formar part de la corona catalanoaragonesa fins al 1659, quan el tractat dels Pirineus el va deslligar políticament del regne d'Espanya. Fins a aquells moments havia compartit amb l'Empordà i la resta de Catalunya diversos aspectes històrics, econòmics, socials, antropològics, culturals, lingüístics, etc., molts dels quals ens han estat tramesos a través dels relats dels viatgers que van travessar aquestes terres entre els segles XV i XVII. En la comunicació es fa una aproximació a algunes de les visions que una vintena d'aquests viatgers (Rosmihal de Blatna, Münzer, Guicciardini, Navajero, Cavalli, Platter, Cuelbis, etc.) ens han deixat en els seus diaris, incidint especialment en els aspectes que més els van cridar l'atenció, entre d'altres: el paisatge, les poblacions, les fortificacions, els perills dels camins i la llengua dels rossellonesos.

Paraules clau

Llibres de viatges, viatgers, Rosselló, segles XV-XVII

Abstract

The Roussillon county was part of the Catalan-Aragonese crown until 1659 when the Treaty of the Pyrenees cut it politically from the Spanish kingdom. It had shared with the Empordà and the rest of Catalonia many different aspects until then: historical, economic, social, anthropological, cultural, linguistic, etc. Many of these have been transmitted to us through writings of travellers who passed through these territories between the fifteenth and seventeenth centuries. The present article approaches some of the perspectives given by about twenty of these travellers (Rosmihal de Blatna, Münzer, Guicciardini, Navajero, Cavalli, Platter, Cuelbis, etc.) in their diaries, concentrating on aspects which especially had caught their attention, among others: landscapes, villages, fortifications, dangers on the roads and the language of the people of the Roussillon.

Keywords

Travel writings, travellers, Roussillon, fifteenth to seventeenth centuries

DOI: 10.2436/20.8010.01.78
IEE, Figueres, (2011), p. 195-216

INTRODUCCIÓ

El comtat de Rosselló va formar part de la corona catalonoaragonesa fins al 1659, quan el tractat dels Pirineus el va deslligar políticament del regne d'Espanya. Fins aquells moments havia compartit amb l'Empordà i la resta de Catalunya diversos aspectes històrics, econòmics, socials, culturals, lingüístics, etc., molts dels quals ens han estat tramesos a través dels relats dels viatgers que van travessar aquestes terres entre els segles XV i XVII. La comunicació que presentem intenta ser una primera aproximació des de l'Empordà a algunes de les visions que aquests viatgers (Rosmihal de Blatna, Münzer, Guicciardini, Navajero, Cavalli, Platter, Cuelbis, Barberini, etc.) ens han deixat en els seus diaris, incidint especialment en els aspectes que més els van cridar l'atenció, entre d'altres: la frontera, els camins i els seus perills, el paisatge, les poblacions, les fortificacions, la llengua o les festes dels rossellonesos.

En aquesta comunicació pretenem donar a conèixer una font documental poc utilitzada fins ara pels investigadors interessats en conèixer el passat del Rosselló: els llibres de viatges. Cal dir que no tenim constància que s'hagi fet cap treball sobre aquesta temàtica, almenys en aquesta banda dels Pirineus, la qual cosa comporta que la comunicació que presentem tingui un valor afegit.

Abans d'entrar en matèria, ens hem de fer una sèrie de preguntes que ens serviran per entendre el valor que tenen o poden tenir els llibres de viatges com a font documental auxiliar: què són els llibres de viatges? qui són els viatgers que passen pel Rosselló entre els segles XV i XVII i d'on són? de què parlen aquests viatgers?

La primera qüestió la podem respondre dient que els llibres de viatges són relats, generalment en primera persona, on l'autor recull les seves vivències amb la intenció de donar testimoni, més o menys fidel i normalment subjectiu, dels llocs i de les persones que ha conegut durant el seu periple per diferents territoris d'arreu del món. En aquesta definició poden entrar des dels relats dels pelegrins fins als viatges reials, passant per les descripcions, els diaris o les memòries que ens han deixat nobles, diplomàtics, militars, religiosos, intel·lectuals i polítics, entre d'altres.

Els llibres de viatges constitueixen un gènere literari, sobretot a partir del segle XVIII, i també una font documental (literària, geogràfica, històrica, antropològica, social, etc.) que, si bé es pot considerar auxiliar i subjectiva, és prou vàlida per a l'estudi del passat, entre altres coses perquè els llibres de viatges ens ofereixen una sèrie d'apreciacions espontànies i directes sobre la realitat que van observar els viatgers, i són testimonis que poden servir-nos per conèixer altres facetes diferents a les que la documentació arxivística ens ofereix o, si més no, complementar-les.

A la segona pregunta podem contestar afirmant que la tipologia de viatgers és força àmplia. Pel que fa als que visitaren el Rosselló entre la segona meitat del segle XV i la segona del XVII, n'hem localitzat prop d'una vintena. Trobem des de reis (l'emperador Carles V) i prínceps (els futurs Felip I el Bell i Felip II de Castella) fins a intel·lectuals (els metges Hieronymus Münzer i Thomas Platter, l'historiador Hernando Colón, el cosmògraf Pedro Texeira, etc.), passant per diplomàtics (Francesco Guicciardini, Andrea Navagero, Segismondo Cavalli) i homes d'església (el monjo cistercenc Claude de Bronseval, un frare franciscà anònim, el cardenal Francesco Barberini, etc.)

La vintena de visitants del Rosselló en aquest període procedeixen de diversos indrets d'Europa. Si bé el nombre més gran el constitueixen els d'origen francès (Antoine de Lalaing, Claude de Bronseval, Jean de Vandenesse, Philippe de Caverel, Barthélemy Joly i dos anònims de 1612 i 1660), també trobem una bona representació d'italians (Francesco Guicciardini, Andrea Navagero, Segismondo Cavalli, el cardenal Barberini i Desiderio del Final), hispans (Hernando Colón, Juan Cristóbal Calvete de Estrella o l'anònim frare franciscà de 1585), portuguesos (Gaspar Barreiros i Pedro Texeira), alemanys (Münzer i Jacob Cuelbis), suïssos (Thomas Platter), bohemis (Lleó de Rosmithal de Blatna) i, fins i tot, un polonès (Nicolaus von Popielovo).

Tots ells són els autors en els quals ens hem fixat per a confeccionar aquesta comunicació. En aquest sentit, cal dir que entre les aportacions més significatives de la comunicació es troben els textos d'alguns viatgers poc coneguts, que hi apareixen al final, alguns dels quals resten manuscrits (cas del relat de Jacob Cuelbis), o es troben en publicacions de difícil localització (com els casos de les relacions de Caverel, l'anònim de 1612 o Del Final). Aquests darrers textos no han estat encara traduïts ni al català ni al castellà, per la qual cosa es poden considerar pràcticament inèdits.

Igualment, també és important ressenyar que no tots els relats són del mateix interès, ja que alguns es limiten a donar informacions escadusseres de poc valor testimonial, com per exemple les distàncies entre les diverses poblacions del camí o breus comentaris sense gaire valor intrínsec (Hernando Colón, Andrea Navagero, Jean de Vandenesse o Gaspar Barreiros).

QUÈ DIUEN DEL ROSSELLÓ ELS VIATGERS DELS SEGLES XV-XVII?

La darrera pregunta, ¿de què parlen aquests viatgers?, és la que intentarem contestar d'una forma més àmplia, però alhora succinta, a partir dels relats dels diferents viatgers localitzats, introduint cites textuales per fer

més aclaridors els nostres comentaris. No obstant això, cal dir que és impossible fer una anàlisi extensa i profunda de tot el que diuen els viatgers en els seus relats. Només esmentarem alguns dels aspectes que hi apareixen reiteradament i que poden resultar més curiosos i/o atractius: la frontera; les rutes i els seus perills; la visió del territori i de les poblacions, incidint especialment en Perpinyà; les fortificacions; les festes i la llengua dels rossellonesos.

La frontera

El comtat de Rosselló, juntament amb el de la Cerdanya, va restar en mans dels reis de França durant poc més de trenta anys en la segona meitat del segle XV, tornant al poder de la corona catalanoaragonesa en 1493, gràcies al tractat de Barcelona (19 de gener de 1493). I així continuarà fins a la firma del tractat dels Pirineus (7 de novembre de 1659), moment en el qual va passar a poder de la monarquia francesa. Aquests fets polítics queden reflectits en la major part dels relats localitzats. Excepte Rosmithal i Popielovo, per una banda, que visiten el comtat en el període en què està en mans del rei de França, i l'anònim de 1660 i Desiderio del Final, per una altra, que el recorren pocs mesos després de firmar-se el tractat dels Pirineus, gairebé tota la resta de viatgers parlen del Rosselló com d'un territori que forma part de la corona espanyola i marquen clarament la frontera política al nord de Salses. Thomas Platter, en 1599, és un dels que ens deixa un testimoni més clar al respecte: "Salses en situació de frontera, és la primera fortalesa enlairada del rei d'Espanya [...] Tenint en compte tot això, el rei d'Espanya de seguida ha construït sobre el seu propi territori una fortalesa unida a la frontera francesa [...] On considera que Salses és un dels castells més sòlids de tot Espanya, fins al punt que els francesos, l'han assetjat en va [...] En aquest lloc de Salses, hom s'entra en contacte amb els primers sentinelles espanyols..."⁽¹⁾

No obstant reconèixer que el Rosselló no és territori francès, hi ha viatgers d'aquesta nacionalitat, com Joly o l'anònim de 1612, que es lamenten de la situació política del comtat nord-català i intenten justificar històricament la seva adscripció al regne de França. Alguns altres, com

1. LE ROY LADURIE, E., *Le voyage de Thomas Platter 1595-1599 (Le siècle des Platters II)*, París, Fayard, 2000, p. 409-410. La tradició del francès al català és nostra. Cal dir que sobre el viatge per terres catalanes d'aquest viatger Pep Vila va fer una primera aproximació a "El viatge de Thomas Platter per la Catalunya del segle XVI", *Revista de Catalunya*, núm. 164, (juliol-agost de 2001), p. 116-133.

Cuelbis o el mateix anònim de 1612, fan esment a les temptatives malreeixides per part dels francesos de prendre per la força Perpinyà, amb la intenció d'incorporar el comtat a la monarquia francesa. Tot i equivocant la data dels fets, el testimoni de Cuelbis és prou interessant sobre un d'aquests intents, concretament quan relata el protagonitzat en 1542 pel delfí de França Enric, el futur Enric II, i la defensa de la ciutat feta pel duc d'Alba: "*Es este pueblo muy antiguo y siempre à [sic] sido muy celebre y famoso en las guerras de Francia y España. Especialmente en el año de Nuestro Señor 1543 [1542] que se defendio valerosamente de todo el poder de Francia. Estando sobre ella el Dauphin ò Delfin un poderoso ejército que boluieron [sic] los franceses.*"⁽²⁾

Les rutes i els seus perills

El comtat de Rosselló, per la seva situació, al nord-est de Catalunya, just per sobre dels Pirineus, ha estat creuat, des d'època romana, per una important calçada (la via Domitia) que, amb el pas del temps, es va transformar en camí ral i, posteriorment, en carretera nacional de primer ordre. Aquesta ruta, que uneix el Rosselló amb la resta d'Europa i amb la península Ibèrica a través del pas del Portús, ha estat transitada per centenars de milers de viatgers, alguns dels quals són els que ens han deixat escrits els seus records i les seves memòries en diaris o llibres de viatges.

Tots ells segueixen aquesta ruta principal, excepte quatre: els tres que van fer el seu viatge per via marítima (Caverel, Barberini i Texeira) i l'anònim de 1660, que es va desviar cap a Ceret. Gairebé tots coincideixen a afirmar que l'estat del camí és força bo, excepte a la zona muntanyenca propera al Portús i quan les fortes pluges provoquen el desbordament del riu Tec, a l'alçada del Voló. Llavors han de desviar-se, bé cap a la zona costanera d'Elna, bé cap a Ceret, en les estribacions pirinenques. Claude de Bronseval, en 1533, és un dels que haurà de continuar el camí cap a Elna, abans d'arribar a Perpinyà, a causa de la inundació del camí a prop del Voló: "*El día 15 [d'octubre], después de oír la misa, salimos y por un camino desigual y pedregoso empezamos a aproximarnos a los montes Pirineos, sobre todo, a un lugar llamado Le Pertus [...] Y por fin, tras recorrer dos leguas largas, bajamos a una posada llamada Saint Martin, al pie de los Pirineos en esta parte del Rosellón, y seguimos adelante hasta una villa llamada Boulou. No pudimos acercarnos*

2. CUELBI, J., *Thesoro Chorographico de las Espannas por el señor Diego Cuelbis (1600)*, còpia manuscrita de la part corresponent al Principat de Catalunya, que es troba a l'Institut Cartogràfic de Catalunya, sign. 8an 82-992 (460.23) CUE, s.d., foli sense numerar.

porque entre ella y nosotros había un río llamado Tech, que había arrasado de forma horrible aquel valle en el reciente diluvio. No pudimos atravesarlo por allí, sino que subimos a nuestros caballos y, siguiendo en dirección al mar un valle muy bueno bajo los montes Pirineos, tomamos la derecha hacia la ciudad de Elne, cerca de la cual [...] atravesamos con facilidad por un vado el río ya nombrado, y subimos a la ciudad para comer.”⁽³⁾

Són abundants les referències als bandolers i saltejadors que s'emboscaven per les zones més abruptes del camí, especialment a prop del Portús, però també pels voltants de Salses. Jacob Cuelbis ens comenta l'estat del camí i els seus perills en la zona del Portús quan afirma: *“Camino muy trabajoso de altas montañas y costas peligrosas de los salteadores porque es camino muy despoblado y ruin.”*⁽⁴⁾

Per la seva banda, Guicciardini posa èmfasi en la poca seguretat de la zona fronterera de Salses, *“a causa de los bandidos”* i, més endavant, torna a insistir en les dificultats del camí que va del Voló al Portús, així com en la seva perillositat, fins al punt d'explicar un succés violent viscut un dia abans del seu pas per aquella zona: *“luego pasamos el puerto del Perthus, que tiene una legua de subida y otra de bajada, por terreno muy áspero, con pasos estrechísimos y terribles, a través de los Montes Pirineos [...] Abundan los bandidos por aquellos parajes; y el día anterior al que nosotros pasamos fué asesinado un comerciante de Gerona por aquellos lugares. En verdad, el lugar es muy adecuado para robos, porque, además de tener pasos estrechísimos, bastantes barrancos y lugares muy sombríos, se halla entre ásperas montañas que llegan hasta la Gascuña, en las que sería casi imposible capturar a los bandidos.”*⁽⁵⁾

La visió del territori

Un dels aspectes més significatius i en el que fixen la seva atenció gairebé tots els viatgers és el territori rossellonès, tant des d'un punt de vista físic de la geografia, descrivint els límits i els principals elements naturals que el caracteritzen (el pla, la zona costanera, els estanys i la regió muntanyosa que envolta la plana pel nord, el sud i l'oest, així com la xarxa hidrogràfica, la vegetació, etc.), com des d'un punt de vista de geografia

3. BRONSEVAL, C. de, *Viaje por España: 1532-1533 (Peregrinatio Hispanica)*, Madrid, 1991, p. 293.

4. CUELBI, J., *op. cit.*, foli s. n.

5. GUICCIARDINI, F., *Viaje a España de Francesco Guicciardini. Embajador de Florencia ante el rey Católico*, València, 1952, p. 38.

humana i econòmica, prestant atenció a les poblacions que troben pel camí (Salses, Perpinyà, el Voló, el Pertús), però també Ceret a l'interior i els pobles de la costa, especialment Cotlliure, així com altres aspectes sorgits de la mà de l'home (cultius, fortificacions, edificis monumentals, etc.).

Entre les descripcions del Rosselló més succintes, però a la vegada completes, trobem la que ens ha deixat al seu relat Münzer en 1494, en la qual apareixen clarament descrits els límits del comtat: *“Al pie de los montes Pirineos existe una hermosísima llanura, que tiene siete leguas de largura y otras siete de anchura. La rodean por el norte, por el septentrión y por el poniente los montes Pirineos; al mediodía está bordeada por el mar. Aquella llanura se llama el condado de Rosellón. Tiene ciudades, castillos y fortalezas hasta cerca de cien, y su principal ciudad es Perpiñán. Es tierra celeberrima en toda clase de frutos y el principal es un vino moscatel deliciosísimo.”*⁽⁶⁾

Un altre aspecte en el que mostren especial interès els viatgers és el paisatge rossellonès. Els que arriben des del Llenguadoc (Münzer, Guicciardini, Cavalli, Platter, Joly i l'anònim de 1612), a l'entrar al Rosselló es troben amb un relleu de turons, estanys, les estribacions dels Pirineus, que com diu Cavalli “ja s'estenen força cap als estanys” i una “costa rocosa i molt aspra”. Destaquen també les fonts que neixen a les muntanyes, i especialment una d'elles, la Font de Salses, que era d'aigua salada: “que vàrem trobar en entrar en l'esmentat comtat de Rosselló, molt gran, no era, tanmateix, d'aigua dolça, ans d'aigua més aviat salada.”⁽⁷⁾

Una vegada surten de Salses s'acaben les muntanyes i s'entra en la gran plana rossellonesa, dominada per la ciutat de Perpinyà. Just abans d'entrar a la capital del Rosselló han de travessar, per un pont de pedra, un petit riu, la Tet. Els viatgers, com Cavalli, comenten que bona part de la plana és inculta, encara que hi ha “força sàlvia i romaní per a la pastura dels moltons” i a prop dels indrets habitats es troben vinyes, oliveres “i fins i tot hom hi sembra”. A la sortida de Perpinyà continua la plana fins que s'arriba al Voló, lloc on es travessa el riu Tec i, tot seguit, comencen a pujar-se les muntanyes que separen el Rosselló de l'Empordà. Els Pirineus per aquesta banda: “són molt aspres, pel fet d'ésser de pedra viva i girades cap a la tramuntana. Per això, l'únic arbre que hom hi veu són algunes alzines i una mica de pastures per al bestiar menut”, torna a afirmar Cavalli. Finalment s'arriba al Portús, des d'hom “comença a baixar tanmateix d'una forma molt còmoda, per tal

6. MÜNZER, J., *Viaje por España y Portugal (1494-1495)*, Madrid, 1991, p. 3.

7. BOLÓS, J., *Com veieren els Països Catalans alguns viatgers del segle XVI*, Barcelona, 1980, p. 44-45.

com en aquest cantó la muntanya és menys aspra. Hi ha més arbres, més pastures i menys roques.”⁽⁸⁾ Des d'aquí els viatgers descendeixen cap a la plana empordanesa que s'estén entre la Jonquera i Figueres.

Entre les poques descripcions de la costa rossellonesa que hem localitzat, ja que la majoria dels viatgers fan la ruta per via terrestre, tenim la que ens ha deixat Cassiano Pozzo, redactor del viatge del cardenal Barberini. Concretament descriu Cotlliure i els seus voltants així: *“fuimos hacia Colioure, a donde llegamos entre las nueve y las diez de la noche. Es [este] un puerto pequeño y de poca capacidad, con aire insalubre [y] en el que no pueden estar más de diez o quince galeras, al tener en alguna de sus partes poco fondo [...] La tierra se encuentra una vez pasada la barrera de montes que conforman el puerto, con lo que no se puede ver con mucha facilidad [cuando uno se aproxima]. Hay una torre que sirve de faro, y en las cimas cercanas a los montes del dicho puerto, que son bastante altas y escarpadas, se ven dos torres que gozan de una vista panorámica amplísima.”*⁽⁹⁾

Les poblacions: Perpinyà

Al costat dels comentaris sobre el paisatge són abundants els testimonis sobre la geografia humana, representada en aquest cas per les notes que dediquen els viatgers a les poblacions que travessen i dividen des del camí o des de la costa, així com d'altres aspectes transformats per la mà de l'home (cultius, edificis monumentals, etc.).

Si bé hi ha poblacions, com Salses, el Voló, el Portús, Elna, Cotlliure o Ceret, que surten més o menys descrites en bona part dels relats dels viatgers que les visitaren, és evident que la ciutat que més interès i comentaris desperta entre tots ells és Perpinyà, capital del comtat del Rosselló des de finals del segle X: *“villa famosa”*, afirma Münzer en 1494, el qual igualment remarca que era *“célebre [...] por sus mercaderes y por sus paños de lana fina”* i destaca, entre els edificis religiosos, l'església *“dedicada a la bienaventurada Virgen María, recientemente construida, pero no acabada del todo”*, de la qual diu que mai havia vist arcs tan grans.⁽¹⁰⁾ Hernando Colón, el fill del descobridor, afirma en 1519 que: *“Perpinyà és vila de set-mil veïns i està situada en una plana a dues llegües del mar. Prop de la ciutat passa un riu. Té fortalesa i en aquest lloc es fan bons*

8. BOLÓS i MASCLANS, J., *op. cit.*, p. 45-47.

9. ANSELMI, A., *El diario del viaje a España del Cardenal Francesco Barberini escrito por Cassiano del Pozzo*, Madrid, 2004, p. 345-346.

10. MÜNZER, J., *op. cit.*, p. 3.

draps”.⁽¹¹⁾ Navagero pocs anys després, en 1525, la descriu com: “*ciudad muy bella, muy agradable y con muchos jardines*”.⁽¹²⁾ En 1600, Cuelbis diu de Perpinyà que era “*pueblo muy antiguo y primera fortaleza de España*” i explica l’origen mitològic del topònim. Més endavant recorda que: “*Esta ciudad es muy bien proveyda de pan, vino, lindo pescado, sardinas lindissimas y muy sabrosas y carne de todo genero*”.⁽¹³⁾

Tres anys més tard, Barthélemy Joly, malgrat tenir una mirada menystenidora de bona part de les coses que observa, no pot deixar d’exclamar que Perpinyà era una “*hermosa ciudad, muy cerrada de muralla de ladrillos, con buenos fosos, guardada por una gran guarnición de soldados*”.⁽¹⁴⁾ L’anònim francès de 1612 tampoc descuida els elogis quan ha de parlar de la capital del comtat de Rosselló, que qualifica de “bonica i gran villa”; més endavant destaca l’església episcopal de Sant Joan, també molt elogiada, però no descuida que hi ha moltes altres esglésies maques, així com monestirs.⁽¹⁵⁾ Pedro Texeira, en 1634, la descriu com villa “*de grande población. Çercada de fuertes muros y fortificada con quatro hermosos baluartes y tiene yncluzo en sus muros el castillo y plaça real çercada de grandes fossos y contrafosos, donde entra vna açequia de agua que los allana*”. Ja en 1660, l’anònim viatger francès que la visita confirmarà els comentaris elogiosos que pràcticament tots els seus predecessors van fer: “*Esta ciudad es bastante grande y bien fortificada. El acceso es muy hermoso; vive allí mucha nobleza, principalmente de aquellos que han seguido el partido de Francia; los hombres van allí vestidos a la francesa, y las mujeres, a la española*.”⁽¹⁶⁾

Les fortificacions

Entre els comentaris que ens han deixat els viatgers sobre Perpinyà, són molts els dedicats a les fortificacions que la defensarien dels atacs dels enemics, durant els diversos conflictes bèl·lics entre les monarquies hispànica

11. VILA, M.-A., *Els itineraris d’Hernando Colón per Catalunya*, 1519, Caracas, 1976, p. 490.

12. NAVAGERO, A., *Viaje a España del Magnífico Señor Andrés Navagero (1524-1526) embajador de la república de Venecia ante el emperador Carlos V*, València, 1951, p. 138.

13. CUELBIS, J., *op. cit.*, foli s. n.

14. GARCIA MERCADAL, J., *Viajes de extranjeros por España y Portugal*, vol. II, Salamanca, 1999, p. 690. Existeix un treball publicat en català en el qual l’autor comenta el recorregut de Joly per les terres catalanes, però no transcriu el text del viatger francès, vegeu MIQUEL, F.A., *Viatge a Catalunya d’un conseller del rei de França l’any 1603*, Barcelona, 1967.

15. ANÒNIM, “Relation d’un voyage en Espagne (1612), publiée par Charles Claverie”, *Revue Hispanique*, tom LIX, núm. 135 (1923), p. 368.

16. PEREDA, F.; MARIA, F., (eds.), *El Atlas del Rey Planeta. La «Descripción de España y de las costas y puertos de sus reinos» de Pedro Texeira (1634)*, Hondarribia, 2002, p. 356.

i francesa al llarg dels segles XVI i XVII. Thomas Platter, en 1599, creu que Perpinyà ha estat sempre ben considerada, especialment per la seva qualitat de fortalesa i “vila guerrera” sòlidament fortificada. Joly, quatre anys més tard, esmenta les dues fortaleses de la ciutat, i ressalta que no es deixa entrar-hi a cap francès: *“Hay en Perpiñán dos castillos, donde se guarda el rigor para no dejar entrar allí a ningún francés [...] a causa del gran odio que se tienen entre sí en esas fronteras. El castillo mayor es el mejor, fortificado con muros y baluartes, así como la ciudad, toda de ladrillo...”*⁽¹⁷⁾

Les festes

Un altre apartat al qual alguns viatgers dediquen la seva atenció és el que tracta sobre les festes populars que poden contemplar al seu pas per la ciutat de Perpinyà. Una de les més curioses i novedoses per a l'autor del relat, i que ens remet fins al bestiari festiu dels nostres dies, té lloc durant la visita de l'arxiduc Felip, gendre dels Reis Catòlics. La tarda del dijous 9 de febrer de 1503 l'arxiduc assisteix a les representacions de: *“los Misterios que hacían los de la ciudad, todos los cuales fueron muy bonitos y bien hechos. En lo alto del infierno, que era el mejor compuesto que fuera posible ver, había tres personajes bien trabajados, como Judas Iscariote, la Hipocresía y la Simonía, llenos de cohetes, que fueron de pronto quemados, haciendo tanto estrépito y tanto ruido como si hubieran disparado a un tiempo dos o tres mil culebrinas. Los hombres representaban a los diablos, y las diabras estaban vestidas de terciopelo y de otras telas de seda [...] El misterio era hermoso y cosa nueva de ver. Hubo allí también un elefante lleno de cohetes y cuatro serpentinas sobre ruedas tan acertadamente hechas, que no había hombre que fuera capaz de decir que aquello no era verdadera artillería, las cuales con el elefante dispararon contra el paraíso, y fueron quemadas, produciendo tanto ruido como hubiesen hecho cuatro o cinco mil arcabuces. Era cosa maravillosa de oír y alegre de ver.”*⁽¹⁸⁾

Al costat de les festes populars, trobem les referències a les rebudes oficials a personatges importants, com és el cas del príncep Felip, el futur Felip II, que va fer una visita llampec a la “villa y fuerza de Perpiñán”, mentre es calmaven les aigües de la Mediterrània que l'impedien navegar. Va desembarcar a Cotlliure i es va apropar a Perpinyà, on va ser rebut *“en la campaña de toda la gente de guerra que para ello avía salido, y en la villa con gran salva de artillería [...] Fue festejado aquella noche en el castillo por don*

17. GARCÍA MERCADAL, J., *op. cit.*, p. 690.

18. GARCÍA MERCADAL, J., *Ibidem*, vol. I, p. 474.

Joseph de Guervara, Capitán general de aquella frontera". A la tornada a Cotlliure també serà acollit com es mereixia pel seu important títol, encara que la rebuda acabaria d'una forma una mica accidentada: "y el siguiente día bolvió a Colibre por la ciudad de Elna. Hízosele en ella recibimiento y uvo una gran salva de artillería, y passando junto a la muralla con el estruendo del artillería, cayó un ladrillo y hirió a un lacayo suyo que yva cabe el Príncipe. Dieron todos gracias a Dios de averle guardado de tan súbito y eminente peligro."⁽¹⁹⁾

La llengua

No són moltes les referències que tenim sobre un aspecte tan important com és el de la llengua dels rossellonesos. Només hem localitzat cinc comentaris o referències entorn al tema lingüístic, en concret els deixats per Popielovo, Cavalli, Platter, Joly i l'anònim de 1612, però tots ells tenen un interès prou considerable. El primer confirma que gairebé la meitat dels habitants del Lenguadoc parlen català: "*la gente de Francia hasta Tolosa es muy embustera, de costumbres y artificio de los catalanes, cuyo lenguaje habla casi á mitad.*"⁽²⁰⁾ Cavalli tan sols diu que "*La seva llengua [del Rosselló] sembla catalana*".⁽²¹⁾

El més explícit és Platter, conscient que la llengua que es parla al Rosselló i a la resta de Catalunya és la catalana: "*Le langage qu'on parle à Barcelone comme à Perpignan, et dans tout le comté de Catalogne, s'appelle effectivement le catalan [...] Le catalan est tellement éloigné de la langue espagnole correcte que les Castellans ne le comprennent pas. En revanche, les Catalans comprennent les Espagnols; et tout cela, ça s'appelle pourtant de l'espagnol.*" Platter fins i tot transcriu i reproduïx cartes i textos diversos escrits en català.

Les paraules de Platter queden legitimades quan Joly visita quatre anys més tard el Rosselló i comenta que parlava en castellà, llengua que coneixia el viatger francès, amb els cavallers que el van rebre a l'entrada de Perpinyà, cosa que demostraria que aquests cavallers com a mínim també entendrien el castellà: "*de tal modo que cambiamos con ellos honestas palabras, preguntas sobre su país y contestaciones de los nuestros en castellano, que yo esgrimía ya pasablemente, mientras fuimos en fila a las puertas de Perpiñán, capital del condado del Rosellón.*"⁽²²⁾

19. CALVETE DE ESTRELLA, J.C., *El felicísimo viaje del muy alto y muy poderoso Príncipe don Phelippe*, Madrid, 2001, p. 37-38.

20. LISKE, J., *Viajes de extranjeros por España y Portugal en los siglos XV, XVI y XVII*, Madrid, 1878, p. 65.

21. BOLÓS, J., *op. cit.*, p. 46.

22. GARCÍA MERCADAL, J., *op. cit.*, p. 689-690.

L'anònim francès de 1612 considera que tant la llengua com els costums dels rossellonesos són molt semblants als dels gascons i els provençals, tant per la proximitat com pels contactes comercials, així com per haver tingut un passat comú, sota el domini de prínceps francesos i la noblesa del Llenguadoc i la Provença, encara que també subratlla que els rossellonesos tenen costums semblants a la de la resta d'espanyols: *“Quand a leur langue, elle est assez semblable a la gasconne et prouvençalle, tant pour le voisinage et commerce que pour auoir eu leurs premiers princes de France et auoir encores longtemps eu des seigneuries en Languedoc et Prouence, dont ilz ont aussi beaucoup des meurs et de la façon de viure, voire plus que du reste des Espagnes.”*⁽²³⁾

No volem acabar la comunicació sense presentar un text, procedent del primer viatger que visita el Rosselló pocs mesos després de firmar-se el tractat dels Pirineus, quan ja el comtat ha passat definitivament a mans de la monarquia francesa. Es tracta de l'anònim de 1660 que s'ha de desplaçar cap a Ceret per la manca d'un pont que facilités el creuament del riu Tec al seu pas pel Voló. A l'arribar a Ceret, troba com diversos personatges francesos i espanyols estan treballant, no sense problemes, en la col·locació de les fites que havien de marcar la frontera que separarà, a partir d'aquells moments, el Rosselló de la resta de Catalunya: *“Allí [a Ceret] encontré a los señores de Tolosa y de Orange, que trabajaban con los comisarios de España para colocar los mojones de los dos reinos, que los Pirineos deben al presente dividir. Su dificultad era el hallar desde dónde debían hacerse comenzar las montañas.”*⁽²⁴⁾

APÈNDIX 1

BIBLIOGRAFIA BÀSICA SOBRE VIATGERS PEL ROSSELLÓ

- ANÒNIM, “Relation d'un voyage en Espagne (1612), publiée par Charles Claverie”, *Revue Hispanique*, tom LIX, núm. 135 (1923), p. 359-555.
- ANSELMÍ, A., *El diario del viaje a España del Cardenal Francesco Baberini escrito por Cassiano del Pozzo*, Madrid, Ediciones Doce Calles, 2004.
- BENNASSAR, B. i L., *Le voyage en Espagne. Anthologie des voyageurs français et francophones du XVIe au XIXe siècle*, París, Robert Laffont, 1998.
- BOLÓS, J., *Com veieren els Països Catalans alguns viatgers del segle XVI*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1980.

23. ANÒNIM, “Relation d'un voyage en Espagne (1612), publiée par Charles Claverie”, ..., p. 431.

24. GARCÍA MERCADAL, J., *Viajes de extranjeros por España y Portugal*, vol. III, Salamanca, 1999, p. 537.

- BRONSEVAL, C. de, *Viaje por España: 1532-1533 (Peregrinatio Hispanica)*, Madrid, Centro de Estudios Ramón Areces, 1991.
- CALVETE DE ESTRELLA, J. C., *El felicísimo viaje del muy alto y muy poderoso Príncipe don Phelippe*, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 2001.
- COCK, H., *Relacion del viaje hecho por Felipe II en 1585, á Zaragoza, Barcelona y Valencia*, Madrid, Imprenta, Estereotipia y Galv^o de Aribau y C^a, 1876.
- FARINELLI, A., *Viajes por España y Portugal desde la Edad Media hasta el siglo XX. Nuevas y antiguas divagaciones bibliográficas*, 4 vol. Roma, Reale Accademia d'Italia, 1942-1979.
- FOULCHÉ-DELBOSC, R., *Bibliographie des voyages en Espagne et Portugal*, Madrid, Julio Ollero Editor, 1991.
- GARCÍA MERCADAL, J., *Viajes de extranjeros por España y Portugal*, 6 vol. Salamanca, Junta de Castilla y León, 1999.
- GARCÍA-ROMERAL, C., *Bio-bibliografía de viajeros por España y Portugal (siglos XV-XVI-XVII)*, Madrid, Ollero & Ramos, Editores, 2001.
- GUICCIARDINI, F., *Viaje a España de Francesco Guicciardini. Embajador de Florencia ante el rey Católico*, València, Castalia, 1952.
- LE ROY LADURIE, E., *Le voyage de Thomas Platter 1595-1599 (Le siècle des Platter II)*, La Flèche, Fayard, 2000.
- LISKE, J., *Viajes de extranjeros por España y Portugal en los siglos XV, XVI y XVII*, Madrid, Casa Editorial de Medina, 1878.
- MIQUEL, F. A., *Viatge a Catalunya d'un conseller del rei de França l'any 1603*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1967.
- MORENO CHACÓN, M., "Visión historiográfica de los viajes por España en la Edad Moderna", *Manuscripts. Revista d'Història Moderna*, UAB, núm. 7 (1988), p. 189-211.
- MORENO CHACÓN, M., "Els llibres de viatges", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, vol. 21, (1988), p. 307-319.
- MORENO CHACÓN, M., "Viatgers per l'Alt Empordà. Segles XVI-XVIII", *Revista de Girona*, núm. 149, (novembre-desembre 1991), p. 84-89.
- MORENO CHACÓN, M., *Viatgers a Figueres segles XV-XIX*, Figueres, Ajuntament de Figueres i Diputació de Girona, 1995.
- MORENO CHACÓN, M., "El paisatge empordanès vist pels viatgers", *Actes del Congrés: El paisatge, element vertebrador de la identitat empordanesa*, vol. II, Figueres, IEE, (2007), p. 525-534.
- MÜNZER, J., *Viaje por España y Portugal (1494-1495)*, Madrid, Ediciones Polifemo, 1991.
- NAVAGERO, A., *Viaje a España del Magnífico Señor Andrés Navagero (1524-1526) embajador de la república de Venecia ante el emperador Carlos V*, València, Castalia, 1951.
- PEREDA, F. i MARÍA, F. (eds.), *El Atlas del Rey Planeta. La «Descripción de España y de las costas y puertos de sus reinos» de Pedro Texeira (1634)*, Hondarribia, Nerea, 2002.
- SÁNCHEZ RIVERO, Á.; MARIUTTI DE SÁNCHEZ RIVERO, Á., *Viaje de Cosme de Médicis por España y Portugal (1668-1669)*, Madrid, Centro de Estudios Históricos, s.d.

VILA, M.-A., *Els itineraris d'Hernando Colón per Catalunya, 1519*, Caracas, Patronat de Cultura del Centre Català de Caracas, 1976.

VILA, P., "El viatge de Thomas Platter per la Catalunya del segle XVI", *Revista de Catalunya*, núm. 164, (juliol-agost de 2001), p. 116-133.

APÈNDIX 2

VIATGERS DELS SEGLES XV-XVII QUE ENS HAN DEIXAT REFERÈNCIES SOBRE EL ROSSELLÓ

NOM DEL VIATGER	ANY	NACIONALITAT	OFICI	MITJÀ DE TRANSPORT
ROSMITHAL DE BLATNA, León de	1467	Bohemi	Noble	Cavalcadures
POPIELOVO, Nicolaus von	1485	Polonès	Noble	Carro
MÜNZER, Hieronymus	1494	Alemanys	Metge	A peu
FELIP I (LALAING, Antoine de)	1503	Flamenc	Príncep	Cavalcadures
GUICCIARDINI, Francesco	1511	Italià	Diplomàtic	Cavalcadures
COLÓN, Hernando	1519	Espanyol (andalús)	Intel·lectual	Cavalcadures
NAVAGERO, Andrea	1525	Italià	Diplomàtic	Cavalcadures
BRONSEVAL, Claude de	1533	Francès	Religiós	Cavalcadures
CARLES V (VANDENESSE, Jean de)	1538	Francès	Monarca	Cavalcadures
BARREIROS, Gaspar	1542	Portuguès	Religiós	Cavalcadures
FELIP II (CALVETE DE ESTRELLA, J.)	1548	Espanyol (castellà)	Príncep	Cavalcadures i vaixell
CAVALLI, Segismondo	1567	Italià	Diplomàtic	Cavalcadures
CAVEREL, Philippe de	1582	Francès	Conseller	Vaixell i cavalcadures
ANÒNIM	1585	Espanyol (valencià)	Religiós	Cavalcadures
PLATTER, Thomas	1599	Suís	Metge	Cavalcadures
CUELBIS, Jacob	1600	Alemanys	Intel·lectual	Cavalcadures
JOLY, Barthélemy	1603	Francès	Conseller	Cavalcadures
ANÒNIM	1612	Francès	Religiós	Cavalcadures
BARBERINI, Francesco	1626	Italià	Religiós	Vaixell
TEXEIRA, Pedro	1634	Portuguès	Cosmògraf	Vaixell i cavalcadures
ANÒNIM	1660	Francès	(?)	Carrossa
FINAL, Desiderio del	1664	Italià	Noble	Cavalcadures

APÈNDIX 3

TRIA DE TEXTOS DE VIATGERS AMB REFERÈNCIES AL ROSSELLÓ

PLATTER, Thomas (1599)

“Salses.

En situation de frontière, c'est la première forteresse qui relève du roi d'Espagne [...] Tenant compte de tout cela, le roi d'Espagne a aussitôt construit sur son propre territoire une forteresse collée à la frontière française. Il l'a dénommée Salses, terme un per salé en effet et qui signifie dans le dialecte catalan: Bouillir, mijoter, mitonner [...]

On considère que Salses est l'un des plus solides châteaux forts de toute l'Espagne, au point que les Français, l'ayant assiégé en vain, en sont bien souvent revenus avec un oeil au beurre noir [...]

En ce lieu de Salses, on se heurte aux premières sentinelles espagnoles [...]

Pour tout dire, l'habillement des femmes, les usages, tout commençait à être typiquement espagnol. Cela devenait très différent du Languedoc [...]

Ensuite est apparue devant nous la haute montagne blanche du Canigou; elle est située à quatre lieues derrière Perpignan [...]

Perpignan

Autres noms de cette ville: Parpignan, ou Perpinnan, ou encore Pyripineana. Ces mots viennent de la dénomination des Pyrénées [...] Elle a toujours bénéficié d'une haute estime, en tant que forteresse et ville guerrière s'il en fut jamais [...]

Le site est très solidement fortifié [...]

Les rues de la ville sont extrêmement belles et spacieuses [...] Un gros ruisseau, large de quatre pas environ, passe en ville [...]

La ville de Perpignan est siège d'un évêché; mais l'évêque habite dans une autre localité, qui s'appelle Elne, située à deux lieues de Perpignan. Tout cela se trouve dans le comté de Rossignol [sic], alias Roussillon, dont la capitale n'est autre que Perpignan.

L'académie ou université perpignanaise est assez active, du fait des études d'Écriture sainte et de philosophie [...]

“...Les habitants, hommes et femmes, ont des costumes très différents de ce qu'on peut voir en France au point de vue vestimentaire [...]

Le 22 et 23 janvier 1599, nous avons visité les diverses curiosités remarquables de la ville [...]

“Ensuite nous sommes allés chez le secrétaire de ville, qui nous a remis un bulletin de santé; il était imprimé en langue catalane [...]

“Il en va de ce royaume comme de tous les autres États monarchiques: on y parle des dialectes nombreux et différents [...] mais le meilleur parmi ces langages, c'est celui qui est en usage à la cour du souverain et dans la région environante. C'est bien ce qui se produit en Espagne également: la langue castillane est la meilleure, et plus on s'éloigne de la Castille, plus on parle mal. Le langage qu'on parle à Barcelone comme à Perpignan, et dans tout le comté de Catalogne, s'appelle effectivement le catalan [...] Le catalan est tellement éloigné de la langue espagnole correcte que les Castillans ne le comprennent

pas. En revanche, les Catalans comprennent les Espagnols; et tout cela, ça s'appelle pourtant de l'espagnol! [...]"

"Partis du Perthus, nous sommes arrivés le soir au bourg de la Junquera. Distance parcourue: une lieue. La Junquera est située encore en zone pyrénéenne".⁽²⁵⁾

CUELBI, Jacob (1600)

"Al Bolou. 2 1/2 leguas + grañidísimas. Camino despoblado. Pueblo pequeño. Pos(ada).

Col de Pertús. 1 1/2 legua. Aquí se ve un castillo derivado mas que de dos leguas. Camino muy trabajoso de altas montañas y costas peligrosas de los salteadores, porque es camino muy despoblado y ruín. En el medio camino entre las montañas ay dos ventas donde posan los passageros. Aquí todas las cosas se venden muy caro.

Perpiñán 3 leguas.

PERPIÑAN

3 leguas. Buen camino y muy alegre. Llegamos à 8 janeiro del año 1600 à las quatro de la tarde. Es un pueblo muy antiguo y primera fortaleza de España. En aquella parte donde comienço incendio de los Pyreneos montes, fue fundado un pueblo para memoria de aquel memorable encendimiento, al qual pueblo llamaron Pyripineana. Después 500 años antes del nacimiento del Nuestro Señor uvo unos terremotos en toda la costa de la mar algunos montes bien grandes se mudaron de sus lugares. Entre las otras fuè grandemente notada una abertura que se fícho cerca deste pueblo Perpiñán, donde acontecieron los incendios de los Pyreneos. En el incendio corrieron en la fuerça del fuego grandes arrojos de plata, de los quales muchos se descubrieron por cima de la tierra y otros fueron por debaxo por las venas y concavidades. Mudavan entonces por la mar de España ciertas galeaças de Marsella negociando sus frutos y granjerías que vieron à los descubrimientos de la plata.

Es este pueblo muy antiguo y siempre à sido muy celebre y famoso en las guerras de Francia y España. Especialmente en el año de Nuestro Señor 1543 que se defendió valerosamente de todo el poder de Francia. Estando sobre ella el Dauphin ò Delfin en poderoso exercito que bolvieron los franceses.

La villa es muy fuerte, cercada de buenas murallas y teniendo un castillo muy fuerte en lo mas alto lugar de la ciudad donde esta puesto solo y la villa en baxo de manera de una citadella. Este castillo es cercado de muy fuertes muros y fuessas muy anchas llenas de agua.

Encima de la puerta y su entrada ay escrito:

PHILIPPO II HISPANIARUM VTRIVSQUE SICILIAE REGE ECCLESIAE DEFENSORE 1577

Aqueducto.

El agua uiue de lexos mas que dos leguas y passa por el medio de la ciudad de manera de un rio mediano.

25. LE ROY LADURIE, E., *Le voyage de Thomas Platter 1595-1599 (Le siècle des Platter II)*, La Flèche, 2000, p. 409-421.

LA PLAÇA MAYOR.

Es una plaça muy ancha adonde esta una casa sumptuosa que es la Lonja de los mercaderes que concuren aquí a las horas acostumbradas. Ay aquí grandissimo trato de todas mercaderías porque estan muchos mercaderes estrangeros y cavalleros principales tambien.

A la Lonja esta escrito esto.

REGNANTE GLORIOSAMENTE CHARLES QUINT EMPERADOR DE ROMA
EN ESPAÑA Y ESSENT CONSOLS HONORABLES Y HONORADES HOMBRES
FORNET BURGES ET MERCADERES. DEL AÑO MDXL

Una piedra romana de mármol esta junto al huerto de Sutefy:

L. CORNELIUS LONGUS ET M. CORNELIUS

AVITUS ET L. CORNELIUS LONGUS ET

C. CORNELIUS CERVINUS ET M. CORNE-

LIUS AVITUS ET P. CORNELIUS CORNE-

LIANUS NEPOS EX EIMFA M. L. N.

MUNICIPIUM IBIDEN FLAVIUM EBUSUM S.P.P.

IBIDEM

THUIUS DOMUS DOMINIUS FIDELITATE

CUNCTOS SUPERAVIT ROMANOS

BLANO S. N.⁽²⁶⁾

El Governador de Perpiñán que esta alli en el castillo con los soldados españoles viejos en guarnicion se llama Don Juan de Beauribera [?]

A la fin este pueblo es bien proveydo de pan, vino, carne, pescado y frutas, y muy barato.

Es aquí el puerto de España para Francia de donde se ha de manifestar al Registrador las cosas que se llevan. No se puede llevar consigo por el gasto del camino que 40 o 50 ducados. Los soldados de la guardia estan a la puerta de Narbona.

Ay aquí un hospital muy hermoso para los pelerinos en lindas aposentas y camas limpias.

Salimos de Perpiñán à 10 dias del mes januario año 1600 à las nueve.

La Riba alta 2 leguas pequeñas Buen pueblo junto passa el rio del Salis Ruscino que tiene alli una fuerte y hermosa puente de piedra. El camino de Salses va à la mano derecha. Camino grande real porque ay aquí dos caminos diferentes.

1 legua grande. Almorçamos. Es un pueblo pequeño sin murallas, de cincuenta ò mas vecinos, lo qual es casi de manera de la collacion y arrabal de la fortaleza, que no es muy grande pero vistosa y muy hermosa. Es la mejor fortaleza junto à la raya de Francia en el termino de las Españas, y es una de las buenas fuerças que tiene el Rey de España, siendo muy gran obstáculo de los franceses, los quales se han combatido muchas vezes reciamente, mas siempre se han bueltos cansados y vencidos. Especialmente en el año 1503.

26. CIL II 3663.

Dizen que dentro tiene una fuente la qual, quando quieren, echa tanta agua que aunque fueran entrados por fuerça los enemigos, seran ahogados todos luego y perdidos en el agua.

RAYA DE FRANCIA Y TERMINO DE LOS REYNOS PODEROSOS DE LAS ESPAÑAS

1 1/2 legua. Camino trabajado de muchissimas piedras y campos despoblados y paludosos llenos de agua. En este camino ay una piedra a la mano ysqquierda con unas letras:

FRONTON. Aquí es la raya del Reyno de Francia y el termino de los poderosos Reynos y Provincias de las Españas. Ay solamente pobres casarias, aquí dos ò tres casas medio derivadas y quemadas en las guerras de Francia y España. Las quales han servido otras vezes para que posasen dentro los caminantes como en las ventas: siendo este camino muy ruin y trabajado, despoblado, todo pedroso. Luego en frentes de un quarto de legua se vee Locate. La primera fortaleza de Francia puesta al encuentro de España. Esta assentada en un collado alto rodeado casi todo de la mar ò agua marina.”⁽²⁷⁾

ANÒNIM FRANCÈS (1612)

“Nous partismes de Narbonne le jeudy premier de mars et allasmes coucher à Perpignan qui est à 10 grandes lieues de là. Auant qu’arriuer á la frontiere de France et d’Espagne on passe cinq o six villages de France comme les Cabanes, Villefalse, etc., jusques a la poste qui en est á 6 lieues et s’apelle Fitou. A main gauche on laisse á demie lieue vers la mer Locate, forteresse renommée sur ceste frontiere [...]

A demie liue de Fitou est la borne et separation des deux royaumes qui est vng ruisseau d’eau sallée ou y a vne pierre quarrée qui monstre cela. Lá sont deux diuerses sources fort proches, lvne fort grosse qui va vers France et est sallée, l’autre douce vers Espagne. La sallée se va rendre dans l’estang salé dit l’estang de Locate. Cela s’apelloit anciennement stagnum salinarum.

De ceste fontaine sallée a Salse y a demie lieu, et c’est la premiere place et forteresse d’Espagne de ce costé lá... que commence le Roussillon ou finit le Languedoc. Lá sont les racines et origines des Montz Pyrenées si celebres de tout temps et que la nature sanble auoir tres sagement mis pour bornes et barrieres de ces deux grantz Estatz de France et d’Espagne. Et pour ce, auant qu’entrer en l’Espagne, ne sera point mauuais pour plus grand esclaircissement d’en toucher quelque chose en peu de parolles, me contentant d’en auoir parlé bien amplement ailleurs.”⁽²⁸⁾

[...]

“Mais pour retourner a notre voyage: nous passasmes Salses qui est vng chasteau a tours rondes et donjon fort grand et elleué. Il n’est pas fort, estant commandé de deux

27. CUELBIS, D., *Thesoro Chorographico de las Espantas por el señor Diego Cuelbis* (1600), còpia manuscrita de la part corresponent al Principat de Catalunya, que es troba a l’Institut Cartogràfic de Catalunya, sign. 8an 82-992 (460.23) CUE, s.d., sense foliar.

28. CLAVERIE, C., “Relation d’un voyage en Espagne (1612)”, ..., p. 360-361.

endroitz. Lá se paye le leude ou peage, asçauoir vng sol pour cheval. En ce chasteua y a vng gouverneur et quelques mortespayes espagnols.

Passé Salses, on trouue vng petit fleuve appellé Sagli, Sally, qu'on passe á gué, puis vng village nommé Pia, et de lá a Perpignan.

Tout ce pays s'appelle Roussillon, ancienne Comté et qui jadis estoit de la Gaule Narbonoise, estant au deça des Montz Pyrenées, et comprend tout l'espace et plein qui est depuis la racine de ces montagnes jusqu'a la mer, qui est d'environ 15 ou 20 liues de circuit.

Ce pays est Comté, et son nom de Roussillon luy vient de la principale ville autrefois qui s'apelloit Ruscino, que l'on dit aujourd'huy Perpignan, ou vng lieu ruiné pres Perpigna ou y a vne tour qui en retient encor le nom de four de Roussillon. St : Portouenere ou Pouruenere et Colibre á 4 lieues de Perpignan et a demie lieue l'un de l'autre. Portouenere jadis Aphrodisium et veneris fanum, et aujourd'huy Cabo de Cruz, Colibre jadis Iliberis, fort grande ville et port, aujourd'huy vng petit bourg ou abordent les vaisseaux; a Cap de Cruz commence proprement la filiere et la racine des Monts Pyrenées qui regne continuellement jusques a l'Ocean Athantique vers Bayonne, ou bien est á Rhoda, Roses, aultre Port, et pour ce l'euesque de ci lieu estoit appellé Imo pyrenaeus, pour ce que sont euesché estoit aux racines des Monts Pyrenées. Passé ces montagnes, on trouve jusqu'a Barcelone le long de la mer les portz de Roses, Palamos, San Feliz de Guicher etc. Autres disent qu'Iliberis est Saulces d'aujourd'huy.

La principale ville du Roussillon estoit autrefois Elna (Helena) euesché qui a esté depuis transporé a Perpignan, ceste ville ayant esté ruinée. Ce n'est plus aujourd'huy qu'une bourgade, non loing de Colibre; elle est en belle assiette et se rendroit tres forte. C'est á deux lieues de Perpignan. On dit que ceste ville fut bastie ou restaurée par Hlene, mere du grand Constantin, et lá fut tué par la trahison de Magnence l'empereur Constance, fils de Constantin le grand.

La Comté de Roussillon, bien que proprement elle fut de la souueraineté de France comme le reste de la Cathelongne, toutefois elle fut possedée par les comtes de Cathelongne, et ensuite par les roys d'Aragon, tant que l'an 1260. Jacques, roy d'Aragon ayant donné a son second fils Jacques le royaume de Mallorque et Minorque, l'inuestit aussi des comtes de Roussillon, Cerdagne, droitz de Montpellier etc. á la charge de les recognoistre des roys d'Aragon, ce qui demeure aux roys de Maiorque jusques á ce que Don Pedro 4., roy d'Aragon, mettant sus á Jacques, roy de Maiorque, son cousin, plusieurs accusations callomnieuses, luy saisit Roussillon et autres terres, dont ce Jacques irrité passa en France par le port de Pimorens en Foix durant les rigueurs de l'hiver ou il pensa mourir de malaise et desespoir, et vendit pour le prix de 126 mil escus á Philipes de Vallois, roy de France, tous les droitz qu'il auoit tant a Montpellier qu'en Roussillon et autres Terres deça les Pyrenees. Depuis encores Jannes, marquise de Montserrat, soeur et heretiere de Jacques 3, roy de Maiorque, ceda a Louis duc d'Anjou, frere du roy de France, tout ce qu'elle pretendoit en Maiorque, Roussillon, Sardegne etc., ce que Louis eut apprehendé auecq les armes sans les affaires d'Italye qui l'en destournerent.

Auparauant cela Philippe le hardy (ou plustost St. Louis, ce dit Nangis) ce disent les Espagnols auoir, en espousant Isabeau d'Aragon, quicté son droict sur Roussillon et

Cathelogne, mais apres le pape Martin ayant excommunié Pierre, Roy d'Aragon, et donné son royaume á Charles, comte de Vallois, second filz du roy, ce pays de Roussillon fut saisi á force d'armes par le Roy Philippes, sonpere, qui prit Perpignan, Gironne, etc. et eut subiugué tout l'Aragon sans la mort de peste qui le surprit á Perpignan où il fut enterré et veoit on encore sa sepulture en marbre noir au monastere des Cordeliers etc.

Mais ce pays estant reuenu aux Rois d'Aragon, en fin Jan, roi d'Aragon, empesché en la Guerre de ses subiectz de Cathelogne reuoltz contre luy, enuoya prier le roy Louis II de luy aider de gens et d'argent et luy engagea les Comtez de Roussillon et Cerdagne pour la somme de 300 mil florins d'or, dont le roy en paya 50 mil contans et luy enuoya 2.500 hommes de cheual soubz la conduite de Gaston Comte de Foix, gendre de ce roy, et lors Roussillon fut mis es mains des Francois et y demeura jusques á ce que Charles 8 voullant aller a la conquete d'Italye, á la persuasion de Louis d'Amboyse, euesque d'Alby, et d'Oliuier Maillard Cordellier, gaigné par l'or d'Espagne, rendit trop facilement ce pays á Ferdinand, roy d'Espagne, affin de ne l'auoir pour contraire á son voiage sans retirer l'argent qu'il auoit desboursé pour l'engagement et aultres fraiz, de sorte que noz rois ont tous les droyts du monde sur ce pays, á cause de ces 300 mil escus prestez et les interets depuis tant de temps.

Depuis soubz le Roy François I fut enuoyée armée en Roussillon, mais avecq pas d'effect.

Perpignan (Pirpinianum), ville ainsi nommee ou d'un Perpenna romain, ou á cause que l'embrasement des montz Pyrenées fut commencé lá par les pasteurs etc. C'est aujourd'huy vne tre belle et grande ville scituée au milieu de la plaine de Roussillon ou passe le fleuve du La Tet. Ceste ville est forte de murailles et a sur vng hault vne tres grande citadelle qui a 6 grandz bastions reuestuz de brique (son fossé aussi, qui est vng peu estroit et non gueres proffond).

Dans cette citadelle qui commande toute la ville et est l'une des clefz d'Espagne de ce costé, y a enuiron 450 soldatz castillans d'ordinaire. Celuy qui commande dedans est Don Alvaro Suarez de Quiñones, maistre de camp de Flandres. Ceste forteresse est munye de tout ce qui est necessaire pour vne place importante, ny laisse-t-on entrer aisement les estrangers, et sur tout les François, touteffois au premier voiage que je fis en Espagne l'an 1589. Don Fernando de Mendoza, qui en estoit lors gouuerneur, y laissa entre et festoya quelques gentilzhommes et dames de France allant a Montsarat.

L'eglise episcopale est St. Jean, touteffois l'euesque, bien qu'il demeure a Perpignan, né porte pas le nom, ains d'Elna, et pour ce ilz disent que Perpignan n'est pas ciudad, ains ville seulement. Il y a plusieurs autres belles eglises et monasteres. Il y a en quelques rues vng canal tiré de la riuere qui passe par le milieu de la rue avecq des arbres plantez de part et d'aultre ce qui rend vne veue fort agreable.

Quand a la fondation de la ville de Perpignan, on dit que ce fut l'an 1068 par vng Guimard Comte de Roussillon. Ceste ville ayant esté rudement attaquée par les François en 1543, elle fut apres fortiffiée merueilleusement pour entre vng boulleuart d'Espagne. Lá se faict vne grande manufacture et traffic de draps et sarges. Au reste on celebre la constance merueilleuse de ceulx de Perpignan qui estans estroitement assiegez par le

roy Louis 12 aymerent mieux endurer toutes sortes d'extremitez et de miserés jusques a manger et se nourir mesmes des corps de leurs ennemis et enfin de leurs propres, que de se rendre et manquer de fidelité a leur prince, exemple memorable et qui doit faire honte aux esprits, desnaturez et enragez aujourd'huy en leurs reuoltes et perfidies, de ceulx qui sont descenduz des assiegeans.

Au monastere des Carmes ilz tiennent en grand honneur les reliques de St Honorat, euesque d'Arles, dont la memoire est si celebre entre nous.

Nous partismes de Perpignan le vendredy 2 de mars et allasmes disner a Bolon 3 lieues au delá de Perpignan deça les montagnes, et coucher á Figueres á 7 lieues de Perpignan au delá des Pyrenées. Bolon: ou Boul, bourgade sur le fleuve Gli qui passe aussi a Elna. Pres de Perpignan on trouue vnh agueduct tiré de 10 lieues loing qui fournit d'eau á la citadelle et remplit les fossez d'icelle.

A Bolon on passe le Gli á gué, puis on commence a monter peu á peu pour venir au Col de Pertuz et lá commence proprement l'Espagne, separée de tous costez de la France par les Pyrenées qu'il faut trauerser lá, de sorte que le Roussillon sembla estre plustost de la France, comme il a esté autrefois, et tous les geographes anciens le mettoient en la Gaule Narbonoise.

Au reste la Comté de Cerdagne a tousiours esté jointe a celle de Roussillon, tant en la seigneurie qu'en l'angaigement qui en fut fait au roy Louis 11. Elle est scituée dans les montagnes non loing de Roussillon et confine á la Comté de Foix, car comme l'on passé á Ax, derniere ville de Foix et de France de se costé, puis a Merence [?], dernier chasteau et village de France [...] Puis a 3 lieues de lá est Puicerda ou Pugcerda, petite ville chef du pays, ou y a vng chasteau assez bon [...]"⁽²⁹⁾

"Estans doncq partis de Bolon et passé la riuere á gué, nous commançasmes á monter le port de Col de Pertuz, qui est le passage le plus court, aysé et commode de tous les Pyrenées et par lá ont passé la plus part des nations estrangeres qui ont esté á la conqueste d'Espagne, comme les Celtes, Cartaginois, Romains, Visigots, Alans, Vandales, françois et autres etc. Et vne lieue de Bolon sur le hault de la montagne est la Clusa qui est vne porte á vng chasteau sur vng hault, et y a apparence que lors que les François tenoient Roussillon, les roys d'Aragon auoient fait bastir et fortiffier ce chasteau comme frontiere de Catelongne. Mais aujourd'huy cela est ruiné. De lá on va au village de Pertuz, qui a donné le nom a ce passage dit en latin Collis pertusianus. Et au plus hault de la montagne au dessus de Pertuz est vng chasteau dit Bellaguarda ou y a soldatz mortepayés. Ce lieu descouure tout le pays d'Ampurdan qui s'estand par 14 lieues jusqu'au delá de Gironne. Depuis le Col de Pertuz, qui est proprement le port, on va tousiours en descendant en la plaine, qui s'elargit peu á peu jusqu'á Jongneres qui en est á 2 lieues et de lá á Figueres deux aultres qui en vallent bien bien 6 de France, etc., et lors on entre du tout en Espagne.

29. Ibidem, p. 365-370.

Mais auant que poursuiure notre voiage, il ne sera pas hors de propos de dire quelque chose du pays d'Espagne en general [...]"⁽³⁰⁾

"Mais reuenant a notre voyage: Nous estrasmes en la Cathelongne le vendredy 2 jour de mars [...]"⁽³¹⁾

"Quand a leur langue, elle est assez semblable a la gasconne et prouençalle, tant pour le voisinage et commerce que pour auoir eu leurs premiers princes de France et auoir encores longtemps eu des seigneuries en Languedoc et Prouence, dont ilz ont aussi beaucoup des meurs et de la façon de viure, voires plus que du reste des Espagnes.

[...]"⁽³²⁾

"Reuenans doncq á notre voiage, on entre á la descente des Pyrenees et de Col de Pertuz, au pays de l'Ampurdan, dit ainsy acause de Empurias, ville et Castellon d'Ampurias. C'est vne ville antique pres de la mer, jadis fondée par les Marseillois, et pour ce appellée Phocaica et y auoit deux parties diuisées par vng mur. En l'une habitoient les Grecz marseillois, en l'autre les Espagnols naturels du pays, et depuis les Romains y vindrent pour tiers, et lors tout fut joinct en vng. Fitelme parle fort de la curieuse garde que les Grecz faisoient de leur costé de ville, soit de jour soit de nuit. Ceste ville fut autrefois siege episcopal. Mais depuis elle a esté remise soubz Girone. Ampurias et Castellon d'Empurias sont su duc de Cardone.

De Col de Pertuz on vient á vne petite ville appellée Jonqueres, á vne lieue, Juncaria..."⁽³³⁾

30. *Ibidem*, p. 370-371.

31. *Ibidem*, p. 429.

32. *Ibidem*, p. 431.

33. *Ibidem*, p. 436-437.